

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

exaktheter i redovisningen för den tidigare forskningen och i återgivningen av de analyserade texterna, fel i litteraturhänvisningarna och litteraturförteckningen samt andra smärre skavanker. En större blunder begår Johansson när hon påstår att endast Anna Bondestams *Fröken Elna Johansson* av de analyserade romanerna och novellerna skulle ha fått ett flertal recensioner (23). Av bibliografin *Suomen kirjailijat 1917–1944* (min översättning: Finlands författare, 1981) framgår dock att såväl Lundéns *Barn, kvinnor och tjänstefolk* som Qvarnströms *En gedigen flicka* de facto har flera recensioner än Bondestams roman. Bibliografin tar dessutom upp endast ett urval recensioner – ett besök till Brages pressarkiv i Helsingfors skulle ha gett en mera korrekt och heltäckande bild av receptionen. Enligt Holmgaard, vars forskning Johansson flitigt hänvisar till, är publikens förväntningar och den sociala kontexten viktig när man bedömer narrativ kausalitet, det vill säga vad samtiden uppfattade som realistiskt. Recensionerna kunde ha använts till att belysa kritikernas förväntningar och den sociala kontexten för mellankrigstidens realism samt för att granska de samtida uppfattningarna om relationen mellan realism och modernism. De realistiska romanerna som ingår i primärmaterialiet recenserades dessutom av författare som var galjonsfigurer för den finlandssvenska modernismen under mellankrigstiden. Bland annat av den samma Elmer Diktonius vars novell ingår i Johanssons primärmaterial.

Trots de påtalade bristerna bidrar *Realismens röster* med ny kunskap om den undanträngda och bortglömda finlandssvenska realismen och dess förhållande till moderniteten. Därmed förnyar den i viss mån bilden av den finlandssvenska litteraturen under mellankrigstiden. Avhandlingen visar att realismen är mera mångfacetterad än man i första hand uppfattat och de litteraturanalyser Johansson kommer med väcker intresse för de granskade texterna. Den är dessutom skriven på ett redigt och klart språk och ledsagar läsaren på ett trevligt sätt. Och framförallt: den analyserar mellankrigstidens realism med utgångspunkt i dess egna estetiska premisser.

Kristina Malmio

Niclas Johansson, *The Narcissus Theme from 'Fin de Siècle' to Psychoanalysis. Crisis of the Modern Self*. Nordeuropäische Arbeiten zur Literatur, Sprache und Kultur 5, Peter Lang, Frankfurt am Main 2017.

Jeg rejste i april 2017 som eneste opponenter op til en svensk doktorand i begyndelsen af hans 30'ere med forestillingen om en dansk doktorgrad, som typisk falder omkring forskerens 50-årsalder, og hvor afhandlingen diskuteres af flere opponenter, ofte i strid med hinanden. Den svenske handling var anderledes, men jeg blev imponeret af doktorandens faglige kunnen, dog ikke af hans evne til at aktualisere denne kunnen. Hans emne var narcissismen i litteraturen og psykoanalysen omkring 1900, men ikke et ord faldt der i hans afhandling om narcissismen i dag, hvad der dog måtte være den egentlige grund til at kaste sig over et sådant emne?

Til min hjemlige avis skrev jeg følgende om hans disputats (endnu ikke trykt): Går vi her i 2000-årene hundrede år tilbage for at finde vores moderne selvs rødder, kommer vi til 'fin de siècle' eller slutningen på århundredet (1890–1900). Her hærgede en nervøsitet i bylivet, som man kaldte neurasteni, og som man bedst kunne modvirke med ro i naturen. Den lignede til forveksling vores nutids stress. Og dér var fænomener som symbolisme, psykoanalyse og fænomnologi alle i deres begyndelser. Blandt dem fandtes tillige tidens hotteste ungdomsfænomen: Narcissismen (det vil sige det, der ligner Narcissus-myten). Udtrykket er psykoanalytisk og stammer fra 1898, og havde psykoanalysen ikke brugt betegnelsen, er det ikke sikkert, at vi i dag ville interessere os særligt for århundredskiftets brug af en græsk/romersk myte til at betegne en tilstand i det unge digteriske jeg. Og dog – digterne var først ude med interessen for Narcissus, næsten ti år før psykoanalysen! Og hvorfor var det? De registrerede, at et nyt selv var ved at blive til.

I det følgende vil jeg referere denne svenske disputats om emnet, der er udkommet på engelsk, og som den 21. april blev behandlet som doktorafhandling i Uppsala: Niclas Johannessons *The Narcissus Theme from Fin de Siècle to Psychoanalysis. Crisis of the Modern Self*. Som man næsten kan se af den engelske titel, er perspektivet at komme til at sige noget om det *moderne selv* ud fra symbolismens litteratur i 1890'erne og psykoanalytiske skrifter fra retningens spæde start lige før og efter 1900.

Når vi i dag bruger narcissisme som en nedsættende betegnelse for en selvcentreret person, så er det en del af dette selvs moderne historie (navlepil-

leri) – den *dårlige* narcissisme så at sige. Men der findes også en *bedre* narcissisme, der ud fra selvbetragtningen afdækker lag i bevidstheden, som de færreste har sprog for, og hvor bevidstheden træder frem for sig selv (det vil sige lærer sig selv at kende) i dens mange forskellige akter.

Navnet Narcissus fører til antikken, nærmere bestemt den romerske digter Ovid omkring år nul, der digtede om de græske guder. Ovid er udgangspunktet for, hvad man kan kalde Narcissus-traditionen med sin fortælling om Narcissus fra tredje kapitel i *Forvandlinger*:

Narcissus var en billedskøn yndling på cirka seksten år, som både mænd og kvinder var forelsket i, men han afviste dem alle, også kvinden Ekko, der forsøgte at kalde ham til sig ved at gentage de sidste dele af hans råb. Spåmanden Tiresias havde om hans skæbne sagt, at Narcissus ville leve længe, hvis han IKKE lærte sig selv at kende. Det kom han imidlertid til, og han blev derfor ikke gammel. Efter en jagt lagde han sig tørstig ved en kilde for at drikke. Men da så han i vandspejlet billedet af en anden skøn yndling, som han forelskede sig i. Dog opdagede han efterhånden, at den, han så i spejlet, var ham selv. Han gik herefter til af ulykkelig kærlighed til sig selv, svandt hen og døde. Da liget skulle brændes, var det imidlertid borte, og på dets plads stod der en lilje, Narcissen.

Sådan er historien om selvspejlingen, som man gennem århundreder har interesseret sig for, oftest som en advarsel mod at forfalde til 'selvkærlighed'. Måske var det den tiltagende homoseksualitet op gennem 1800-tallet eller spekulationer omkring androgyniteten (det ene ægte køn, som kønnene var udspaltet af), der bragte emnet op i 1890'erne med en sådan kraft? Belært af digterne (Gide, Valéry og andre) begyndte psykoanalysen efterhånden omkring 1898 at interessere sig for fænomenet som en forklaring på homoseksualitet. Det var imidlertid kun det halve af det spektrum af betydninger, som digterne, især symbolisterne, fandt i myten. Freud så kun narcissismen som en drift, en seksuel selv-kærlighed, medens digterne også mente, at myten handlede om selv-indsigt, selv-viden. Den danske digter Sophus Claussen, der var i Paris i Narcissus-perioden, noterede senere om året 1895, at det var året, hvor overmenneske-tankens stod højt i den litterære bevidsthed, og hvor "Sjælen opdager sine intellektuelle Kræfter" (*Tekst/Historie*, red. Finn Hauberg Mortensen, 111–112).

Det nævner disputatsen dog intet om, da dens tekstmateriale er franske, tyske og engelske lyrik-

eller prosatekster. Men Claussen-citatet er godt til at forstå, hvori den selv-viden bestod, som digterne indså, men som Freud altså ikke ville have med at gøre i sin driftsteori, da en sådan selvviden åbnede for en transcendens. For hvis sjælen finder udtryk i digtet, eller med andre ord, digteren spejler sig i sit eget digt, så får han/hun jo en viden om sig selv. Udtrykt i ordene i digtet får digteren en viden om sig selv set udefra. Han/hun bliver to: et jeg og en person, som de andre ser og kender... og vigtigst, de to er ikke én og den samme! Man skal altså forestille sig Narcissus bøjet over sit spejlbillede i vandet som et grundmønster for det symbolistiske digt, som en indsigt i denne dobbelthed. Digteren forsøger i sit eget oplevelsesstof, den reelle situation, første (1.) værdien, for at søge det værende, det typiske, det symbolske (anden værdien (2.)). Sjælen eller følelsen opdager derigennem, at den, ligesom fornuften, kan nå frem til tilværelsens grundformler, det vil sige, at den har 'opdaget sine intellektuelle kræfter'. Digtet eller prosaværket bliver opfattet som spejlet i vandet, og dette spejl kan noget særligt: ændre jeg'et fra sig selv og dog bevare genkendeligheden, samtidig med at noget nyt tilføjes.

Man hører i dag tydeligt autofiktionens eller Knausgaards forudsætninger i disse 1900-århundredskifte-overvejelser! Men hvad er det nye, som digtet som spejl kan? Kan det nå en absolut sandhed, eller er det bare en latterlig illusion i det flimrende vand? Det sloges man om allerede dengang i 1890'erne, og der blev satiriseret over disse selvoptagne symbolister, der stod så langt fra folket og naturen i deres optagethed af det egne jeg. Klart var det imidlertid, at Narcissus-myten kunne bruges både til at forstå overgangen i det unge menneskes liv fra kærlighed til sig selv frem mod en kærlighed til en ydre anden og samtidig som en model for, hvad fiktionen eller symbolet udrettede. En vej til at udtrykke det større jeg, som vi alle rummer i os, syntes at være fundet – måske bare som indbildning, men en indbildning er også en realitet! Men førte denne vej ikke bort fra livet, omverdenen? Symbolismen er jo ofte blevet beskrevet som en flugt, hvad der understøttes af disse digteres melankolske stemning i forhold til den virkelighed, som buldrede fremad i stadigt nye samfundsfremskridt. De beskrev det selv som tabshistorie, en krise i deres selvopfattelse, en dekadent skønhedsverden, som gik under i selvbetragtning. Men de indvandt derigennem en ny viden om selvet eller sjælen!

Hovedværket i denne del af Narcissus-temaet er Oscar Wildes *Dorian Grays billede* fra 1891, der

igen og igen er kommet i nye oversættelser. Narcissus-spejlet er i denne roman det billede, som den unge skønne Dorian får malet af sig selv, og ved hvilket han indgår den djævelpagt, at han som faktisk person skal forblive ung altid, medens maleriet skal bære hans stadigt forandrede og ældede træk!

Mange andre dimensioner ved romanen og Wildes øvrige liv nedkaldte beskyldninger om homoseksualitet over ham og understregede således det seksuelle selvkærlighedstræk ved myten, somPsykoanalysen otte år senere skulle gribe som betegnelse for og som forklaring af tilbøjeligheden i den menneskelige seksualitet til at elske sig selv. Auto-erotismen kaldte man den først og tillagde så, at den lignede Narcissus-historien fra Ovid. Denne sammenligning optog Freud, og han brugte Narcissus-navnet i sin teori (1914) som betegnelse for et stadig tidligere stadium i den mandlige psykologiske udvikling, en midlertidig standsning i Ødipuskomplekset: Når barnets kærlighed til moderen blev forhindret af faderens forbud, vendte det kærligheden mod sig selv som narcissisme. Det var dog mere navnet end myten om Narcissus, der interesserede Freud. Han brød sig tydeligvis i sin driftsteori ikke om den digteriske selvindsigt, ja han opfattede den som en slags falsk bevidsthed, der gik andet steds hen end til en viden om drifterne. En sådan viden (selvindsigt) kunne man bedre få gennem hans teori og dermed frigøre sig fra drifternes hærgen i sig og dermed fra narcissismen.

– Men måske er det på tide at forlade Freud og huske digternes bredere selvindsigt, når vi bruger ordet: narcissisme? At der ud over navlepilleri også er tale om et nyt subjekts skabelse omkring 1900, og en subjekttopfattelse, der strækker sine virkninger op gennem hele 1900-tallet og er den virkelige grund til fænomenet Narcissisme i vore dage (2017)?

Man aner i Niclas Johannesons disputats – der rosværdigt har produceret det meste af den substansielle viden i det foregående præsentationsafsnit – man aner i afhandlingens rækkefølge af kapitler, at det er noget lignende, han mener: At Freuds narcissisme er en indsnævret udgave af digternes viden anno cirka 1890! Derfor stiller han tre kapitler om digtningen før kapitlet om psykoanalysen, skønt det egentlig er den sidste, der har sat sig på begrebet narcissisme og vel oprindeligt motiverede ham for emnet? I det følgende vil jeg uddybe flere punkter i præsentationsafsnittet og starte med det nye selv, som jeg polemisk kalder det.

Krisen i det moderne selv hedder undertitlen til bogen, hvor jeg altså hellere ville tale om nyskabel-

sen af selvet ('at sjælen opdager sine intellektuelle kræfter'). Men hvad består krisen da i? Og hvordan ser det gamle selv ud, som er ved at blive forladt? Ja, det siger afhandlingen ikke meget om, hvorfor krisen også kommer til at stå mærkelig uafklaret.

Krisen karakteriseres i afhandlingen på følgende måder: Subjektet er ved at miste sin kerne omkring år 1900 (13). Tabet af stabil kønsidentitet og undergravningen af klasserne, individualismen og den moderne naturvidenskab sammen med aftagen af religiøs tro er baggrunden for dette tab af kerne (60). Men allerede Augustin af Hippo satte fokus på, hvordan verden er for os, forstået som subjekt, så det er denne gamle viden, der sættes i centrum i den moderne verden, der har sig selv som objekt for erkendelsen, bøjet over sig selv (66). Men kun for det intellektuelle segment. Det borgerlige fremskridt undergraver den kulturelle side (69) med individualisering, sekularisering og kønsproblemer og ryster derved fundamentet under subjektet (72). Det betyder, at et fænomen som sjæl aftager i betydning for det selvstyrende subjekt (74). Her kan Narcissus bruges som billede på det moderne selvs krise omkring år 1900 (90). Krisen viser sig også som en strid mellem en metafysisk forklaring af mennesket og en biologisk, organisk forklaring (167). Og den træder særlig tydeligt frem som krise på grænsen til voksenalder i det unge menneskes liv (205). Det kan også forklares som opløsningen af det autonome subjekt i moderniteten, fra at 'kende sig selv' til at 'blive (s)ig selv' (211). Da de fortalte personer ofte er af hankøn opleves krisen som en krise for maskuliniteten og endog nationen (281) og som et tab af den herskende maskuline kraft (303). Endvidere fremmer de alternative biologiske forklaringer opløsningen i moralen (305) og fjerner dermed den stabile grund under selvet (306). Det er denne krise, som psykoanalysen forsøger at give svar på i dens særlige brug af begrebet narcissisme, noget forskelligt fra den litterære tematisering af myten. I personlighedsspaltningen i Dobbeltgangeren som motiv er det selvet eller sjælen, der sættes uden for som en selvstændig person og dermed tydeliggør krisen (350). Men denne spaltning peger på en dybere kløft i selvet, nemlig den mellem frihed (bevidsthed) og fysisk underlagthed under naturlove, som kernen i det nye moderne selv (378). Psykoanalysen giver løsning på selvets krise, til frigørelsen fra narcissismen ved at man overtager psykoanalysens teori om menneskelig udvikling og dermed frigør sig fra de drifter, der ytrer sig i narcissismen (400). På denne vis har

afhandlingen udforsket forskellige sider af det moderne selv (403) og haft denne udforskning som overordnet tema: selvets krise som ytrer sig i problematiseringen af sjælen, der svækker selvets sammenhæng (406).

Med referatet af disse vigtige steder om krisen i selvet har jeg angivet afhandlingens hovedforløb. Materialet, der danner baggrund for disse litteratur- og bevidsthedshistoriske generaliseringer, er mange mere eller mindre symbolistiske forfattere fra tidsrummet 1890–1910. Det er digte og prosaværker af Valéry ("Narcissus parle" 1891), af André Gide (*Traité de Narcisse*), af Oscar Wilde (*The Picture of Dorian Gray*) samt af Adrian (*Der Garten der Erkenntnis*), der danner stammen i afhandlingens litterære gennemgange.

Metoden er analyse på grundlag af intertekstualitet først og fremmest med Ovid, men også mellem teksterne omkring 1890–1900. Blandt disse tekster hersker der en intertekstualitet, hævdes det, idet de på forskellig vis forholder sig til Narcissus-temaet. Det er forskelle og ligheder i behandlingen af dette tema, der giver analyseresultaterne, mere end det er forfatternes specifikke grunde til at benytte temaet, der er i fokus. Derfor kan der tales om et intertekstuelt felt og et intertekstuelt koncept. Det tilbagevendende spørgsmål til teksterne drejer sig om 'selv-kærlighed' og 'selv-indsigt' for derigennem at nå frem til at præcisere krisen i det moderne selv. Intertekstualiteten som metode gør afhandlingen katalogisk, og den ønsker ikke at hierarkisere mellem teksterne endside tale om essens i forbindelse med Narcissus-temaet, og man kommer derfor ofte i tvivl om, hvad man skal bruge de mange gode analyser til. De forskellige resultater af mødet med Ovid-fortællingen danner det felt, som karakteriserer tiden omkring 1900 og dens brug af Narcissus. Nu var der imidlertid mange andre temaer i denne periode, men Narcissus-temaet får lov at være eneste tekstlige tilgang til krisen i det moderne selv.

Der er så afgjort tale om en litterær afhandling, der placerer sig midt i det litteraturvidenskabelige spektrum af metoder. Den er ikke rabiat i nogen retning, men inddrager og diskuterer med stor forståelse forskellige standpunkter i spektret. Afhandlingen er ikke specifikt strukturalistisk, omend den gerne taler om tekststrukturer. Den er ikke nykritisk i sine læsninger, omend den tenderer imod det. Dens genreinteresse er begrænset til en nævnelse af forskellige genrer, og dens egen myteforståelse kalder den selv "svag" (32), altså myte som en for-

tælling af betydning for samfundet i fortiden. Afhandlingen stiller såvel ontologiske, æstetiske, psykologiske og kønne spørgsmål til teksterne, hvilket indebærer, at den får en meget bred tilgang. Det psykoanalytiske afsnit finder jeg meget dækkende, men jeg er ikke tilstrækkelig indlæst i litteraturen om Freud til at afgøre afsnittets placering i sekundærlitteraturen om psykoanalysen. I bedste forstand er afhandlingen en periode- og litteraturhistorisk undersøgelse af en tematik i et tidsrum som udtryk for en gennemgående åndelig tilstand, det vil sige selvets krise omkring 1900. Dens største værdi er dokumentationen af Narcissus-temaets vigtige eksistens i litteraturen omkring 1900 og den fine sammenfatning af al sekundærlitteraturen om temaet. Men, som allerede sagt, diskuterer afhandlingen ikke temaets betydning og vægt i forhold til andre temaer i perioden.

Det er der dog tilløb til i det spændende appendiks A om dels Lou Andreas-Salomé og dels Rainer Maria Rilke. Dem er der desværre ikke blevet plads til i den egentlige afhandling. Men begge repræsenterer en vej ud af narcissismen. Salomés vej er at gøre den kvindelige seksualitet til den menneskeligt grundliggende i modsætning til Freud, der sætter den mandlige som udgangspunkt. Også Rilles udvej i Orfeus-sonetten 2,3 er interessant, hvor han både taler om det tematisk vigtige spejl og om en forløst Narcissus. Doktoranden citerer digtets to sidste terzetter (422) på tysk. Her vil jeg for læselighedens skyld gengive hele digtet i min danske prosa-oversættelse:

Spejle: endnu har man ikke vidende beskrevet, /
hvad I er i jeres væsen. / I, som er fyldte mellemrum
af tid / som en si af huller. //

I, som endnu er ødelande i tomme sale, / når det
mørkner som i skove vidt omkring... / Og lysekronen
går som et seksten-endet gevir gennem
jeres ubetrædelighed. //

Til tider er I fyldt af maleri. / Enkelte synes at være
gået ind i jer, / andre sendte I sky forbi. //

Men det skønneste vil bestå, indtil / derovre i jeres
tilbageholdte rammer, / en klar og forløst Narcissus
træder frem. //

Spiegel: noch nie hat man wissend beschrieben, /
was ihr in euerem Wesen seid. / Ihr, wie mit lauter
Löchern von Sieben / erfüllten Zwischenräume
der Zeit. //

Ihr, noch des leeren Saales Verschwender –, / wenn
es dämmert, wie Walder weit... / Und der Lüster
geht wie ein Sechzehn-Ender durch eure Unbetret-
barkeit. //

Manchmal seid ihr voll Malerei. / Einige scheinen
in euch gegangen –, / andere schicket ihr scheu
vorbei. //

Aber die Schönste wird bleiben, bis / drüben in
ihre enthaltenen Wangen / eindrang der klare, ge-
löste Narziss. //

Digtet handler om spejlets væsen, og om mennesket, der ser ind i det. Dermed retter det sig mod centrum i Narcissus-myten: spejlet. Tingene, lysekronen, træder uberørte ind i spejlets ellers ubetrædelige zone som dyrenes tavse færden blandt træerne i skoven. Men hvordan færdes menneskene foran spejlet? Den forløste Narcissus må være det menneske, der i spejlet ser sig selv, erkender spejlets væsen – og forlader det! For spejlets væsen er alle de fortolkninger, den sende kaster ind i den spejlende flade, der ellers blot er tomrum i rammer. Indser mennesket det, kan det forlade sin position foran spejlet og narcissismens optagethed af sig selv. Men også for Rilke er dette næsten en utopi, da der er en lang ventetid, inden den forløste Narcissus træder frem i spejlet i stedet for den spejlendes skønhed (*Die Schönste*). Står denne skønhed for menneskets selvkærlighed, ja da er forløsningen for den netop selvindsigten i spejltilbøjeligheden.

Sådan skriver doktoranden ikke; ovenstående om Rilke er min fortolkning. Men at han til slut citerer de to sidste strofer af digtet, bekræfter for mig, at han med sin afhandling har fremlagt et meget givende materiale til tolkning af tiden omkring 1900. En indsats, der fortjener doktorgraden! Om det så ses som en krise i det moderne selv eller som skabelsen af et nyt selv er stadig til frugtbar diskussion.

Bo Hakon Jørgensen

Elin Käck, “*Swarming European Consciousness*”. *Europe and Tradition in the Work of William Carlos Williams*. Studies in language and culture 27, Department of Culture and Communication, Linköping University. Linköping 2015.

In the lines of his preface to *Paterson*, William Carlos Williams expresses his disapproval of those poets that had opted for expatriation, deserting the American territory for the more polished, but less fertile grounds of Europe. Whereas he sees himself as the old “dog,” who is also an old “god,” he considers that “The rest have run out – –/After the rabbits” (*Paterson* 1958, 3). Williams’s commitment to

the production of a truly American poetics, one countering the imperial hold of Europe over the arts and literature, is a career-long undertaking. The demands and conditions of this commitment are central to all of his texts, and those of many, if not all, other American experimental authors.

Elin Käck’s book “*Swarming European Consciousness*”: *Europe and Tradition in the Work of William Carlos Williams* makes the reader return to texts that are fundamental and fascinating and that retain their difficulty despite the numerous exegeses of many brilliant critics. The texts elude definite interpretation, and acquire new significance over time, so that it is not sufficient to take for granted that interpretation necessarily is plural and contradictory rather than univocal and homogeneous: it is also mutable, and adaptable, and consequently requires the recovery of already covered ground. Williams’s texts are heterogeneous and hybrid and as such generate heterogeneous and hybrid analyses that need constant reassessment and reevaluation. Over an impressive volume of 252 pages of text, complete with a bibliography of more than twenty pages and an index, Elin Käck demonstrates the necessity of these re-readings with the finesse of one that continuously resists the temptation to resolve dilemmas and aporias.

Hence the dynamics of Käck’s three chapters is crucial to understanding the spiraling quality of her reflection, her reluctance to bring closure to debate and her attention to the minutiae of textual analysis. Place, power, and language are the notions that constitute the focal points of the book, since they are so intertwined in Williams’s work and in his approach to Europe and European culture that they fold onto themselves and cross-pollinate one another in ways that transcend the apparent neatness of these distinctions. By choosing such transparent terms as titles for her chapters, Käck questions these categories and unsettles rather than she confirms this clarity: the corpus will prove recalcitrant to the notions, and the very perception of Europe through Williams’s works will thus be complexified and transformed.

Logically, in her introduction, Elin Käck begins with a redefinition of Europe, not to be understood as the geopolitical entity one might at first envision, but as both a place and a concept. She sees Williamsian Europe as “a construct” or a “trope.” Quite systematically, the introduction in fact reviews the various terms of the book’s title, activating each of its words as the intellectual trajectory